

նակին կայեալ վարդապետն Հայոց, զոր յետոյ նշանակեցից զանունն», և նա այլ թարգմանեց դեպքանին գրածն, քիչ մը գովեստ աւելցրնելով 'ի պատիւ Ս. Լուսաւորչին, և յառաջաբան մ'այլ: — Իսկ այս ժամանակիս վարդապետն ով էր, յետոյ յիշուած չէ խոստացեալ անունն, գուցէ մեծանունն Մաշտոց վարդապետ ըլլայ, կամ թէ ինքն իսկ կաթողիկոսն Գէորգ, վասն զի միայն այսոր անունն յետոյ յիշուած է, և թերեւ վարդապետ ըսելով կ'իմանայ զհայրապետն:

Աշոտ զգեսպանը պատուելէն ետեւ՝ կայսեր ուզածն այլ խաւրեց անոր ձեռքով, հանդերձ ծանր ծանր ընծաներով, և «10,000 արծաթ (6-6500 ֆրանգ)» ընծայ նորաչէն եկեղեցւոյն»։ զոր չափունէն յիշող պատմիչն, բայց թուի թէ ըլլայ Ս. Միքայէլ եկեղեցին՝ Վոսփորի ծովեզերքը, զոր պատրիարքն Իգնատիոս նոր լմնցուցեր էր (878), և զեռ չէր օծած, և երեք տարի վերջը փոտ պատրիարքն նաւակատիքն ըրաւ (881): Իսկ Նիկեոսայ բերած ընծայից մէջ կու յիշուի և Խաչափայտի մասն, որ յետոյ Հռոմնայրի սուրբ Նշան ըսուեցաւ, այդ անուամբ վանքը պահուելով, որ է 'ի սահմանս Լօռի քաղաքի (Տաշրաց կամ Սօմխէթի). ուր կ'աւանդեն այլք, թէ վասիլ անուամբ յոյն իշխան մը Յովհան Իմաստասիրին ատեն՝ քարայրի մը մէջ առանձնացաւ 'ի ճգնութիւն, և անոր համար Հռոմնայր ըսուեցաւ տեղն. իսկ խաչն՝ Հայոց շատ սքանչելագործ խաչից մէկն եղաւ, և զանազան հրաշքն յիշուին:

Շարունակի

Հ. Ղ. Վ. Ա.

Որդիական սեր: — Բացառութիւն զգացմանս 'ի հիմուն:

Ի հին աստուածութեաց դարովեալ նոր աստուածոց մէջ մէկ մը կայ զոր կատաղիք մասնաւորապէս կ'ամբաստանեն. այս է Ապոլոն, որ Հեփեստոսայ աղաչեց զՈրեստ կատաղեաց հալած մունքէն ազատել. նոյնն դարձեալ հրամայեց որդւոյն սպաննել զմայրը: Կատաղեաց իրեն դէմ արձըկած բարկութեան աղաղակներէն՝ Ապոլոն զուրս կ'ելլէ սրբարանէն, ձեռքն առած իր ահաւոր լայնալիճն, և նետերովն սպառնալով կատաղեաց որ իր մեհենին դրան քով խոնքեր էին: Բայց անոնք այս սպառնալիքներէն չեն վախնար. վասն զի վախճանին է պաշտպանել քան զՈլիմպեայ արդի աստուածոցը սրբագոյն կրօնք մը, այս է մարց մեծարանքն: Աներկիւղ կը յանդիմանեն զԱպոլոն այն ամբարիշտ պատգամին համար՝ որով հրամայեց Որեստեայ իր մայրն ըսպաննել. «Ոչ միայն չարութեան գործակիցն ես, կը պողան, այլ նաև բուն իսկ զլիսաւոր պատճառը: — Հրաման տուի Որեստեայ՝ իր հօրը վրէժն առնուլ: — Եւ անով սպանութեան պաշտպան կեցար: — Իմ բազնիս ոտքն ինկող աղերսաւորն ընդունեցայ: — Ինչո՞ւ ան ատեն կը վճռուի զմեզ որ անոր հետն կ'երթանք: — Դուք չէք կրնար այս սրբարանս մտնել: — Պէտք է երթանք ուր որ ինքը կ'երթայ. մեր պաշտօնն այս է: — Ի՞նչ է ուրեմն ձեր պաշտօնը: — Մայրասպան որդիքը բազիններէն հեռու կը վճռուենք: »

Այս հին և նոր աստուածոց մէջ նորօրինակ պայքարն թէ ըստ բարոյական իմաստից և թէ ըստ զիցարանական պատմութեան հաւասարապէս հետաքրքնական է: Յիրաւի այս աստուածոց երկու սերունդքն զանազան բարոյական իմաստներու կ'ակնարկեն: Կը տեսնուի

որ որչափ մարդկային ընկերութիւնն յառաջացեր է, ըստ այնմ, իրեն սովորութեանն համեմատ, աստուածներն իր պատկերին վրայ և ըստ պիտոյիցը ձևակերպեր է: Հին աստուածներն՝ ըզգացմանց և նախկին ճշմարտութեանց աւելի խորախորհուրդ կերպարանք մը կուտան, որոնք բարոյական աշխարհին իբրև վաղնջուց առանցքն են: Կրտսե, բազոյն աստուածքն ազատ խորհուրդ և տրամաբանք են. ամէն բան կը գնեն կը հետազօտեն. ետեւէ կ'ըլլան իմանալու թէ որդիք որ աստիճան պարտական են ծնողքնին պատուելու. կ'ուզեն գիտնալ մարդու վրայ դրուած պարտաւորութեանց պատճառն ու սկզբունքը. և փնտռելով ու քննելով վերջապէս կը մտածեն որ կան ժամանակք ու առիթք յորում կրնայ մարդ իր քանի մը սրբազան պարտքերէն ազատ ըլլալ: Հին աստուածներն այն աստիճան բարակութեան չեն երթար. ըստ իրենց՝ ինչ որ պարտաւորիչ է, միշտ և ամէն տեղ անփոփոխ է: Աւելորդ է կատաղեաց ըսել թէ պէտք չէ ոճրագործին ետեւէն երթալ, երբ նա աղերսահայց՝ աստուածոց բազնացը կ'ապաւինի. «պէտք է երթալ ուր որ ինքը կ'երթայ», որովհետեւ իրենք մտաց խիղճը կը ներկայացնեն, որ չարութենէն անբաժան է, և քան զպատուան գերագոյն բնազդմունք մի է:

Առանց ուրեմն Ապոլոնի ձեռնարկութեանն ականջ կախելու՝ կատաղիք իրենց վրէժխնդրութեան պաշտօնն կը կատարեն: Փուճ տեղ Ապոլոն սպանողը գաղտագողի փախուց, փուճ տեղ Աթէնք Աթենասայ բազնին քով պահեց. կատաղիք անոր ետեւէն երթալու համար՝ անպատիր նշան մը ունին, այս է սպանեալ մօր մը արիւնը: Տես ինչպէս զժոխային ամբօխն այդ մահազուշակ հետքը բռնած կ'երթայ: Քիչ առաջ Դելֆիոս էին, և ահա Աթէնք կը գտնուին: Մայրասպանին հետոցը վրայ կ'ընթանան, միշտ առաջնորդ բռնելով այն արիւնազանգ ճամբան՝ զոր ծովուն ալիքը կ'արող չեն մաքրելու. այնչափ մայրենի արեան դրոշմը մայրասպանին վրայ ան-

ջինջ կը տևէ: Շէքսպիրի մէջ տիկինն Մակպէթ, տանջեալ 'ի խղճէ և մոլեգնեալ, վայրասպար կը ջանայ լուանալ այն արեան արատը զոր Տունգան թագաւորն սպաննելէն ետեւ ձեռացը վրայ մնացած կը կարծէ, և յուսահատ կը պոռայ. «Այս ծերը որչափ արիւն ունի եղեր»: Ա՛հ, յորդույն սպանեալ մօր մը արիւնը ծեր Տունգանինէն շատ աւելի է. և կը վազէ Արգոսէն ցԴելֆիոս, և Դելֆիոսէն մինչև ցԱթէնս. սպանողին հետ ամէն տեղ կ'երթայ, միշտ քովէն վազելով, միշտ զինքը շրջապատելով, և միշտ ետեւէն քաշելով անհաշտ և անողորմելի կատաղիներն: Ի՞նչ ուրեմն կ'ըսէիր, տիկինդ Մակպէթ. ի՞նչ կ'ըսէիր և դու, Որեստ, երբ երկուքնիդ ալ դեռ չէիր գիտեր թէ չարութեամբ թափուած արիւն մը ինչ հետեանք կ'ունենայ: Դու, տիկինդ Մակպէթ, կը կարծէիր որ քիչ մը ջրով այդ արիւնը կը ջնջուի. իսկ դու, Որեստ, իրաւացի կը սեպէիր հայրդ սպաննող կնկան մը կեանքը վերցնել: Եւ ահա այսօր տիկինն Մակպէթ, Տունգանայ արիւնը մաքրելու համար թովաւնդակ Այուքիոյ թուրմունքն ունիքաւսկոն կը համարի. իսկ Որեստ, արեան հոտովը ետեւէն ինկող կատաղեաց ձեռքէն փախչելու համար ընդունայն նորոյն Ոլիմպեայ աստուածոց պաշտպանութիւնը կը խընդրէ, Ապոլոնի՝ որ իրեն հրաման տուաւ հօրը վրէժն հանելու, և Աթենասայ՝ որուն բազնին աղերսալից կը պլլուի:

Կատաղիք կ'երթան զինքը կը գրտնեն, և անոր չորս կողմը կ'առնուն, որ անօգուտ տեղը դողդալով աստուածուհւոյն փաթթուած, առ Աթենաս կ'աղաղակէ. անոնք ոչ իրենց ջահիցը, ոչ օձից և ոչ ուրիշ հանդերձանաց պէտք ունին. իրենց երգը բաւական է, այն դիւթական երգը, որուն զօրութիւնը կամաց կամաց զմեղապարտը կը մաշեցնէ: Եւ ահա ձեռք ձեռքի տուած, սպանողին չորս կողմը իրենց զժոխային պարը կը սկսին.

«Մեք կը բաշխեմք մարդկան իրենց ճակատադիրը. արդարոց զխաղաղու-

թիւն և զքաղցրութիւն կենաց. իսկ մարդասպանին, թէ և իր արիւնանիշ ձեռքերն պահէ, ինչպէս կ'ընէ այդ բազնին առջևը տարածուած աղերսար կուն, կ'երևնանք իբրև վրէժխնդիրք իր թափած արեանը, իբրև խնամակալք մեռելոց:

«Ո՛վ մայր իմ. ո՞վ զիշեր որ ծնար զմեզ՝ ի պատուհաս կենդանեաց և մեռելոց, զբեզ կը կանչենք յօգնութիւն ընդդէմ որդւոյն լատովնայ, որ մեր որսը կը յափշտակէ, և մեր վրէժխնդրութեանը մատնուած եղեռնագործը մեզ մէ կը կորզէ:

Անոր համար ընդդէմ սպանողին յիմարեցուցիչ և ցնորեցուցիչ նուազը կ'երգենք, այն կատաղեաց երգը՝ որով միտքը կը կաշկանդուի, որ անձանօթ է քնարին, և զայն լսողը կը հալի կը սպառի՝»:

Եւ երբ պարակցեալ այդ դիւթական նուազը կ'երգեն, իրենց սոսկալի կայթիւնն երկիրը կը դողդղացնէ ուղբեր, նուն թնդմամբը ողբ, ինչպէս իրենք պարծանօք կ'ըսեն, ուր որ կը կոխեն, մահ և աւեր կը գործեն:

Բաղդատէ մէյմը Շէքսբիրի Մակպէթին մէջի վհուկներն Եպիլեայ կատաղեաց հետ. ինչ տարբերութիւն երկու առասպելաց մէջ, թէ ըստ արուեստի, թէ ըստ բարոյականի: Շէքսբիրի վհկաց մէջ ահաւորութեան հետ խառն է անհեթեթութիւն. իրենց առաջիկայութիւնը միայն այն ժամանակը թատերական է՝ երբ թուիին վրայ կու գան զՄակպէթ թագաւոր անուամբ ողջունելու: Այն ատեն ախորժելի են և սիրտը շարժեն, վասն զի խորհրդական ձեւով մը Մակպէթի փառամոլ խոցուողներն կը ներկայացնեն: Բայց երբ կու գան պարելու կաթսայի մը չորս կողմը ուր այդ դիւթական եփը կ'ըլլուի, որուն բաղադրութիւնը Մէդէայէն միջին դարու վհկացը կ'անցնի, այդ դիւթական տեսարանին մէջ ուրիշ բան չեմ տեսներ, բայց եթէ քերթողին մտաց ցնորք

մը որ ուզեր է ներկայացնել վհուկներն այնպէս ինչպէս որ ռամիկը կ'երևակայէր: Ոչ թատերական հնարք մը կայ հոս, և ոչ իսկ ամենեւին կեղծիք մը որ վհկաց առջի երևմանը պէս իր բարոյականն ունենայ: Ընդհակառակն Եպիլեայ կատաղիքը թատերգութեան հետ անհրաժեշտ կապակցեալ են. վասն զի իրենք կ'ընեն գործողութիւնը, և գլխաւոր անձինքն են: Եւ դարձեալ մեծ բարոյական օրէնք մը կ'անձնաւորեն, այս է ծնողաց մեծարանքը, զոր խիստ ահաւոր կերպով կը ստորագրեն: Որեստեայ դէմ իրենց դիւթութիւնն գործադրելու համար, Շէքսբիրի վհկացը կաթսային մէջ ձգած նորօրինակ բաղադրութեանն պէտք չունին: Մինակ մայրաւսպան անունն է որ կատաղեաց նուազը կը բովանդակէ, այն ահաւոր բառը որ Որեստեայ միտքը կը խռովէ և զգայութիւնը կը ցնորեցնէ: Այդ սեւազգեաց կանայքն, որոնք օձախուռ մազերով և ձեռքերնին ջահ մը՝ Որեստեայ չորս բոլորը կը դառնան, նոյն իսկ մարդասպանին մտածութիւնքն են, մասնաւոր ձև և կերպարանք մը առած: Սոյն տեսիլը ահաւոր ըլլալու համար հարկ չէ որ տարօրինակ բան մը ըլլայ. բաւական է որ եղեռնագործն իր մտածութեանց երևոյթը առջին ունենայ, որոնք ինչ կերպարանք որ ալ առնուն, միշտ սոսկումն կ'ազդեն: Չեմ զարմանար որ յունական արուեստը, լաւ համոզուած ըլլալով որ ճշմարիտ սոսկումը ոչ աչաց տեսութեամբ այլ հոգւոյ ըզգացմամբ կ'ըլլայ, քիչ քիչ կատաղեաց վրայէն արտաքին սարսափը վերուցեր է, և թէ նոյն իսկ ահաւոր բաներու մէջ, գեղեցկին հետեւելով, փոխանակ անհեթեթ ուրուականաց՝ խոժոռադէմ և նսեմական գեղեցկութեամբ կանայք դրեր է: Հոս՝ ինչպէս ուրիշ տեղ՝ գեղեցիկը զինքը աննիւթականութեան տարած է. և կատաղիք, ըստ արուեստին հայթայթելուն խիստ և վեհ կերպարանք մը առնելով, ճշգրիտ իրենց վրայ կ'երևցնեն խղճի անայլայլակ խստութիւնը, և մեղապարտին տխուր և ան-

չարժ կերպով բռնի աչքը իր չարութեանց վրայ տնկելը, որ իրեն համար դառնագոյն պատուահասն է :

Ի զուր կը տագնապի Որեստ Կատաղեաց ձևացուցած պարաբոլոր մահա, գուշակ մանուածին մէջ. մահուան դուռն հասեր էր, երբ Աթենաս կը վազէ իր աղերսարկուին օգնելու : Աթենաս՝ Ապոլոնի պէս բուռն և ցասկոտ չէ, և չըս պառնար Կատաղեաց զիրենք իր տաճարէն վնասելու. բայց ինքն ալ կ'ուզէ ազատել զՈրեստ, և զանիկա դատելու համար արիսպագեան ատեան մը կը հաստատէ : Պայքարը կը բացուի սպանողին և անոր դատախազիցը մէջ. ճըշգրիտ դատաստանական պայքար մը, որ ճշդիւ արիսպագեան հարցափորձին պատկերը կը ներկայացնէ : Որեստ Ապոլոնի վկայութեանը կ'ապաւինի, որ այն ատեն կու գայ իր ամբաստանեալը պաշտպանելու : Կատաղիք ընդդէմ Որեստեայ և Ապոլոնի միշտ նոյն ահաւոր ձեռնարկութիւնն առաջ կը բերեն. իր մնայրն սպաննեց. զոր կը կրկնեն վստահութեամբ և ըստ ամենայն մասանց : « Արդեօք Արամազդ ազդեց քեզի այդ պատգամը, կ'ըսեն առ Ապոլոն, երբ հրաման տուիր Որեստեայ, իր մօրը պարտուպատշաճ մեծարանքն ոտքի տակ առնելով, հօրը վրէժն առնելու » : Եւ երբ Ապոլոն բարկացած՝ թագաւորի մը, պատերազմողի մը մահը, և փեսայի մը իր կնկանէն անարգաբար ըսպաննուիլն յառաջ կը բերէ. « Քու խօսքիդ նայելով, — կը պոռան Կատաղիք, որոնք իբրեւ վաղեմի աստուածուհիք, չեն վախնար Ոլիմպեայ նոր աստուածներն ամբաստանելէն, — քու խօսքիդ նայելով, Արամազդ աւելի զայրացած է հօր մը քան մօր մը սպանութեանն համար. բայց ինքն իսկ իր ծեր Կռոնոս հայրը շղթայակապ կաշկանդած է » : Աս կտորին Ապոլոն քիչ մը շատ նեղի գալով, նրբաբանութեան մը ձեռք կը զարնէ, որ յունական պերճախօսութեան ընդունելի եղած էր թէ ատենի և թէ հրապարակի մէջ. կը ջանայ ցուցնել թէ որդին պարտական

չէ մօրը իր կեանքը : Մայրն իրեն աւանդեալ կենաց միայն աւանդապահ կամ իբրեւ ասպնջականն է. որդին կրնայ հայր մը ունենալ, մայր ոչ երբէք. և Ապոլոն օրինակ կը բերէ զնոյն ինքն Աթենաս : Ի՞նչպէս Յոյնք այդ նրբաբանութեան հաւանած էին, որ մեզի այնչափ անախորժ կու գայ : Հնոց վարդապետած ընդ մէջ հօր և մօր տարբեր և անհաւասար մեծարանքը միայն կրնայ այդ նրբաբանութեան ընդունելութիւն գտնելը բացայայտել : Բայց զգուշացիր, Ապոլոն. մարց՝ կենաց մէջ և հետեալ բար իրենց որդւոց մեծարանաց մէջ ունեցած մասն համարձակ կը հետազտես : Պիտի գան իմաստասէրք որ այդ պատճառաբանութիւնն աւելի ընդարձակելով պիտի հաստատեն թէ որդիք կենաց համար հօրերնուն պարտական չեն, որովհետեւ հարք իրենց որդւոցը կեանք տալով աւելի իրենց ցեղին յարամնայութիւնը կը նային քան եթէ աշխարհք եղածներուն երջանկութիւնը : Հարկ է ուրեմն, ով պայծառ աստուածորուտոյ, հարկ է, իմաստութեամբ գործելու համար, Կատաղեաց ձեր ճարտասաւանութեան իմաստակութեանցը դէմ պաշտպանած հին աստուածուհեաց օրէնքէն, և մարց մեծարանքէն դուրս չելլել. կամ մանաւանդ, եթէ փիլիսոփայական ձեռնարկութեանց կը դիմես, փոխանակ առաջուց բարձրամիտ փիլիսոփայութեան մը ձեռնարկութիւնքն գործածելու, մտիկ ըրէ այս որդիական յարգութեան զեղեցիկ և պարզ դասը զոր Սոկրատ իր Լամպրոկէս որդւոյն կու տայ : Կ'ախորժիմ աստուածոց և փիլիսոփայից նրբաբանութեանց քով ճըշմարիտ իմաստութեան խօսուածքն յառաջ բերել :

Հնոց մէջ հաւանականաբար ժանտաբարոյ կին միայն Քսանդիպպէ չէր. բայց իր բռնութիւնքն և էրկանը խոհականութիւնը այնպէս իրարու ընդդիմակ ինկած էին, որ յապագայս իրեն թշուառութեան պատճառ եղան. վասն զի կռուարար կնկան իբրեւ նախատիպ մնաց : Ոչ միայն զփեսայն այլ և որդին

հաւասարապէս կը նեղէր: Իսկ Սոկրատ որ կնկանն յիմար հաճոյիցը համբերութեամբ կը տանէր, կ'ուզէր որ լամպրոկէս մօրը խստութեանցը մեծարանօք համբերէ: Ուստի, անշուշտ ֆասանդիպակայ և լամպրոկէսի մէջ յաճախ հանդիպած կռուոյ մը երկրորդ օրը իմաստասէրը պարզ և ընտանի ոճով մը, զոր խիստ ճարտար գիտէր բանեցընել, տղուն այլ և այլ հարցմունքներ ընելով վերջապէս հոն կը բերէ որ ինքն իսկ կը սկսի ըսել թէ մեր ծնողացմէ որչափ բարիք ընդունած ենք, ու նախ և առաջ կեանքը, որ բարի բան և քաղցր վայելմունք մըն է, վասն զի ամէնքս ալ զայն կորսնցընելէ մեծապէս կը վախնանք: Յիրաւի հինք, և նոյն իսկ իմաստասէրք՝ կենաց արհամարհութիւն բերող ամբարտաւան մաղձոտութիւն չեն երևցներ. այլ մտադիր կը գովեն զկեանս իբրև մեր ծնողացմէ ընդունած մեծամեծ բարիքներէն մէկը: Բայց կամաւոր է արդեօք այդ բարիքը, և թէ մենք պարտական ենք անոր համար մեր ծնողաց երախտապարտ ըլլալու: Ահա իմաստակութիւն մը զոր լամպրոկէս կը զգուշանայ մէջ բերելու թէ և կրնար մասամբ մը Ապոլոնէն փոխ առնուլ: Սոկրատ անցողաբար մը կը հերքէ ապերախտ մարդկանց այդ հին ձեռնարկութիւնը, իրեն նպաստ առնելով Յունաց բարուց և լեզուին ազատութիւնը, համարձակ ցուցընելով որ ամուսնութեան մէջ մենք վայելք չենք փնտռեր այլ ընտանեաց մը յոյսը: Երբ ընտանիքը կը ձևանայ, այն ատեն մօրը համար՝ որդեծնութեան երկունքէ ետև, անընդեան հոգերն, իսկ հօր համար՝ կրթութեան մտածութիւնքն կը սկսին: « Այո, — վրայ կը բերէ լամպրոկէս, իրեն իրաւունք չունենալուն վրայ չհամոզուած մարդու մը պէս, — այս ամէնը կ'ընդունիմ. բայց ինչ որ ըլլայ, ոչ ոք կրնայ իմ մօրս բռնութեանցը համբերել, և ինծի այնպիսի բաներ կը զուրցէ որ աւելի յանձն կ'առնուի մեռնիլ քան թէ զանոնք միակերպ ըսել »: Այսպէսով միշտ ընտանեաց ժողովին մէջ ենք, ընդ

մէջ հակառակող մօր և բարկացող որդւոյն. որովհետև Սոկրատ այս անձուկ պարունակէն դուրս չուզեր ելլել: Ուստի կը շարունակէ խօսակցութիւնը առանց կերպը փոխելու և լամպրոկէսի յամառութեանը վրայ դժուարելու: « Տեսնենք, ըսէ ինծի. չես ջանար յօժարակամ քու մերձաւորիդ հաճոյ ըլլալու, որպէս զի ըստ հարկին քեզի կրակ տայ, կամ դիպուածի մը մէջ օգնութեան գայ: — Այո, արդարև: — Խիստ աղէկ. երբ ճամբայ մը կ'ընես, կամ ծով մը կը կտրես կ'երթաս, արդեօք անտարբեր բան մը կը սեպես բարեկամ կամ թշնամի ընկեր մը ունենալը: — Աւելի աղէկ է որ բարեկամ մարդ մը ըլլայ: — Նոյնպէս ձեռքէդ եկածը կ'ընես որ բանակին մէջ զօրավարիդ, քաղքի մէջ մերձաւորիդ, և ճամբորդութեան մէջ ուղեկցիդ սիրելի ըլլաս: մօրդ միայն չես ուզեր հաճոյ ու հազանդ ըլլալ որ այս ըսածներէս քան զամէնքն աւելի գրեզ կը սիրէ »: Ձեռնարկութիւն մը, որ միանգամայն ազդոյ ու գորովաշարժ է: Ուստի լամպրոկէս կը սկսի տագնապիլ. այն ատեն Սոկրատ, այնու գիտութեամբ զոր ամէն մեծամեծ բարոյախօսք պէտք է ունենան, միշտ զԱստուած մարդկային սրտի բարի ազդեցութեանց օգնութեան կանչելու, « Եթէ կը հաւատաս ինձի, որդեակ իմ, կ'ըսէ, փութով երթանք աստուածոց աղաչելու որ ներեն քեզի մօրդ պարտուպատշաճ մեծարանքը մոռնալդ, որպէս զի ապերախտի մը պէս չնային քեզի և իրենց բարիքներէն գրեզ չըրկեն »:

Շատ հայրեր այս ընտանի խօսակցութիւնը կարդալով թերեւս ըսեն թէ իրենք ալ այս կերպով հարկաւ խօսած են կամ կրնային խօսիլ. ահա այս խօսակցութեան մէջ իմ սիրածս ալ այս է: Սոկրատայ տուած պատճառներն հասարակաց մտքէ վեր բաներ չեն, և բան մը չըսեր որ հասկնալը դիւրին չըլլայ: Եթէ բան մը կը մնայ, զայն գործադրելն է. բայց ասոր համար աստուածոց օգնութիւնը պէտք է, այն օգնու-

թիւնը զոր քրիստոնէութիւնն չնորհը կը կոչէ։ Սոկրատ խօսքը լմնցնելով կը յորդորէ որդին՝ աղօթիւք զայն հայցելու . և այսպէս իմաստասէրն պարզապէս մտածութիւններէ սկսելով կամաց կամաց առ բարձրագոյնն կը հասնի . որդիական յարգութիւնը դիւցազանց առաքինութիւն մը , կամ առագաց պահեալ բան մը չսեպեր . այլ զամենայն որդիս առ այն կը պարտաւորէ , մեր բովանդակ ընտանեկան կենացը մէջ կը խառնէ , անոր նախատիպը մեր առջև դնելով , առանց զայն նուաստացնելու . որովհետեւ այն որդիական սէրն՝ որ լամպարով կէս իր մօրը պիտի ցուցնէ՝ ոչինչ ընդհատ փառաւոր է քան զԱնտիգոնի և զԱնտիքոոսի , և սիրելի աստուածոց , թէ և անոր գործադրութիւնն Քսանդիպեայ յիմարութեանցը տանելուն մէջ ըլլայ :

Խօսքերնիս Ապոլոնէն և աստուածաբանական նրբախօսութիւններէն Սոկրատայ և իմաստուն ընտրողութեան վրայ գնաց . հիմայ դառնանք առ Որեստ , առ Աթենաս և առ Արիստոտէս , և տեսնենք թէ Աթենաս և Աթենացիք ինչպէս դատաստան կը կտրեն Կատապեաց և Ապոլոնի մէջ :

Արիստոտէսը կը տարտամի , և քրեայքն կէս առ կէս հաւասար ելլալով , Որեստ անպարտ կը դատուի : Կատապեայք նախ նոր աստուածոց դէմ կը զայրանան , անոնց այս կերպով հին օրէնքներն եղծանելուն համար . բայց Աթենաս մեղմով զիրենք կը հանդարտեցնէ , ըսելով . « Դուք ամենեւին յաղթուած չէք . դասն անորոշ մնաց , քուեայքն ալ հաւասար են : Մի բարկանալ ուրեմն այս քաղքիս դէմ , որ զձեզ չանարգելէն՝ ի դատ , բազիններ , սրբարան մը , նուիրական անտառ , և բարեպաշտական հանգէտներ կը մատուցանէ ձեզի : Ա՛հ , կը պատասխանեն Կատապեայք , կ'ուզենք մեր բարկութիւնը քու քաղքիդ դէմ պահել , որովհետեւ աստուածներն նենգութեամբ յափշտակեցին մեզմէ մարգասպաններն պատժելու իրաւունքը : — Ոչ , կը պատասխանէ Աթենաս

միշտ քաղքը և համբերատար կերպով մը , ինչպէս որ իր իմաստութեանը կը վայլէ , ոչ երբէք ես և այս իմ սիրելի ժողովուրդս ձեր իրաւանց դէմ կը մեղանչենք : Ասկէ ետեւ ինծի հետ կը բնակիք , և հարստեաց ու որդւոց ծննդեան օրերն ուխտանուէր ընծայներ կ'ընդունիք . . . ընտանեկան յարկաց սրբութեան ու առաքինի ընտանեաց խաղաղութեանն համար կը հսկէք :

Պար Կարապետաց . « Ո՛վ աստուածուհիդ , դիտեմ որ յաղթեցիր . և ես իմ բարկութենէս ետ կը կենամ » :

Աթենաս . « Բնակեցէք ուրեմն այս ցանկալի երկրիս մէջ , ուր քան զամէնքն տեղի բարեպաշտ երկրպագուներ կը գտնար » :

Ահա այսպէս Կատապեայ Աթենասայ իմաստութեամբ հանդարտելով , Աթենքի խնամակալ աստուածուհիք կ'ըլլան և իրենց մաղթանքներովն՝ անիծելու զած երկիրնին կ'օրհնեն : Երջանիկ քաղաք և իմաստուն քան զամենեւին , որ կ'ազատէ զՈրեստ Կատապեայ սըրտմտութենէն , բայց չուզեր ոչ դատապարտել զինքը իբրեւ իր հօրը վրէժխնդիր , և ոչ անպարտ ընել իբրեւ ըզմայրասպան . և այս ահաւոր դէպքը մասամբ իմն անորոշ և ի կախ թողլով , Որեստեայ ամբաստաններուն իր տաճարներն ու սրբարանները կը բանայ , մայրասպանին վրէժխնդիր աստուածուհեաց անկորոտական մեծութիւնը յանդիման իսկ Որեստեայ բարձրագոյն հըռչակելու համար :

Հետեւեալն ուրիշ բերրով :